

Lunds universitet
Sociologiska institutionen

Vägen till arbete

Sex invandrade akademiker med utländsk examen möter den svenska arbetsmarknaden

Författare: Eva Sejdevik
Uppsats Soc 344, 41-60 p
Höstterminen 2002
Handledare: Marianne Liedholm

Abstract

Författare: Eva Sejdevik

Titel: Vägen till arbete. Sex invandrade akademiker med utländsk examen möter den svenska arbetsmarknaden.

Uppsats Soc 344, 41-60 p.

Handledare: Marianne Liedholm

Sociologiska institutionen, höstterminen 2002

Utrikes födda akademiker har avsevärt mycket sämre chanser att få arbete som motsvarar deras utbildningsnivå än infödda svenska akademiker. Inom gruppen utrikes födda akademiker har personer med utländsk examen sämre möjligheter till arbeten som motsvarar utbildningsnivån än personer med svensk examen. Syftet med denna uppsats är att undersöka arbetslivsbanorna för sex invandrade akademiker med utländsk examen. Genom en kvalitativ intervjuundersökning har jag velat lyfta fram dessa personers egna upplevelser och erfarenheter av vägen till arbete på den svenska arbetsmarknaden. Intervjuundersökningen har fokuserat kring frågor som handlar om hur intervjupersonernas arbetslivsbanor sett ut, hjälpande och hindrande faktorer på vägen till arbete, samt valmöjligheter i arbetslivet. För att sätta in intervjupersonernas berättelser i en samhällskontext, har jag gjort en litteraturstudie där jag bl.a. granskar fyra forskares förklaringsmodell till varför invandrare överhuvudtaget har sämre möjligheter på arbetsmarknaden än infödda svenskar. De hinder mina intervjupersoner stött på under sina arbetslivsbanor har bl.a. handlat om: språket, missriktade arbetslöshetsåtgärder, låg värdering av kunskaper, negativa eller likgiltiga attityder vid samhällsinstitutioner, religiösa förbud mot lån och svårplacerad utbildning. Vissa av dessa hinder har jag i min analys kopplat till diskriminering och samhällsinstitutioners bristande dialog med mina intervjupersoner. Faktorer som varit till hjälp under intervjupersonernas arbetslivsbanor har bl.a. handlat om kontakter i arbetslivet och stöd av vänner och från samhällsinstitutioner. De flesta av intervjupersonerna har upplevt begränsningar i sina valmöjligheter på den svenska arbetsmarknaden. Flera personer har som en följd av detta skapat dubbla arbetslivsprojekt genom att dels ha ett arbete där de kan försörja sig, och dels planera för att fortsätta sina ursprungliga karriärer i framtiden.

Nyckelord: arbetsmarknad, invandrare, utländsk högskoleutbildning, sociologi.

Innehåll

1 <i>Inledning</i>	5
1.2 Syfte och problemformulering	5
2 <i>Metod</i>	6
2.1 <i>Datainsamling</i>	6
2.1.1 <i>Urval</i>	6
2.1.2 <i>Intervjuerna</i>	7
2.1.3 <i>Utskriften av intervjuerna</i>	8
2.2 <i>Databearbetningen</i>	9
2.3 <i>Litteraturstudie</i>	9
3 <i>Teoretiska utgångspunkter</i>	10
4 <i>Bakgrund</i>	11
4.1 <i>Från goda till dåliga tider på arbetsmarknaden</i>	12
4.2 <i>Högutbildade invandras situation på arbetsmarknaden</i>	13
4.3 <i>Förklaringar till invandras försämrade arbetsmarknadsmöjligheter</i>	13
4.4 <i>Diskriminering som förklaring till invandras sämre möjligheter</i>	16
5 <i>Resultat och analys av intervjuundersökningen</i>	17
5.1 <i>Presentation av intervjupersonerna</i>	18
5.2 <i>Vägen till arbete</i>	21
5.3 <i>Hinder på vägen till arbete</i>	23
5.3.1 <i>Språket</i>	23
5.3.2 <i>Missriktade arbetslöshetsåtgärder</i>	24
5.3.3 <i>Värdering av kunskaper</i>	26
5.3.4 <i>Attityder</i>	26
5.3.5 <i>Religiösa förbud mot lån</i>	28
5.3.6 <i>Svårplacerad utbildning</i>	28
5.4 <i>Faktorer som varit till hjälp på vägen till arbete</i>	29
5.4.1 <i>Uppmuntran och stöd</i>	29
5.4.2 <i>Kontakter</i>	30
5.5 <i>Val i arbetslivet</i>	30
6 <i>Vidare analys och diskussion</i>	32
6.1 <i>Möjliga förklaringar till hinder i intervjupersonernas arbetslivsbanor</i>	33
6.2 <i>Den mödosamma vägen till arbete</i>	36

7 <i>Sammanfattning</i>	38
Litteratur.....	40
Bilaga.....	42

1 Inledning

Högutbildade utrikes födda personer har sämre möjligheter att få arbeten som motsvarar deras kvalifikationer än högutbildade infödda svenskar. Utrikes födda personer med utländsk akademisk examen har, i sin tur, svårare att få ett arbete som motsvarar deras kvalifikationer än utrikes födda med svensk akademisk examen. Min uppsats handlar om högutbildade invandrades situation på den svenska arbetsmarknaden, med särskild inriktning på gruppen invandrare med utländsk akademisk examen.

Jag har intervjuat sex invandrade akademiker med utländsk examen. Min uppsats baseras på deras berättelser om sina arbetslivskarriärer, och deras upplevelser av vad som varit till hjälp och hinder under vägen. För att förstå mina intervjupersoners situation, har jag också velat sätta in deras berättelser i en samhällskontext. I detta syfte har jag gjort en litteraturstudie som bakgrund till intervjustudien. I litteraturstudien redovisar jag bl.a. statistik med anknytning till högutbildade invandrare, men tyngdpunkten har jag lagt på att redogöra för och granska förklaringsmodeller till att invandrare överhuvudtaget har en sämre situation på arbetsmarknaden än infödda svenskar.

1.2 Syfte och problemformulering

Syftet med min uppsats är att ur ett sociologiskt perspektiv beskriva och analysera sex högutbildade invandrades arbetslivshistoria och deras upplevelser av vägen till arbete.

Konkreta frågeställningar för uppsatsen är:

- Hur har mina intervjupersoners arbetsliv sett ut?
- Vilka faktorer har mina intervjupersoner upplevt varit till hjälp i deras arbetslivsbanor och vilka hinder har de stött på?
- Hur stora valmöjligheter har mina intervjupersoner upplevt att de haft i arbetslivet?
- Hur ser situationen i allmänhet ut för högutbildade invandrare på den svenska arbetsmarknaden?
- Vilka förklaringar har olika forskare hittat till att invandrare överhuvudtaget har sämre möjligheter än infödda svenskar på arbetsmarknaden?

2 Metod

Min studie är kvalitativ och baseras på sex ostrukturerade intervjuer. Genom den kvalitativa metoden får man enligt Steinar Kvale (1997) möjlighet att belysa människors egen uppfattning om sin livsvärld. Man försöker förstå olika fenomen genom direkta samtal med de människor man vill förstå (Kvale 1997). Den ostrukturerade intervjuformen möjliggör enligt Tim May (2001) ett kvalitativt djup genom att intervjupersonerna talar kring ett ämnesområde utifrån sina egna referensramar.

Genom min kvalitativa studie kan man få en djupare förståelse för ett fåtal personers erfarenheter inom det problemområde jag valt. Nackdelen med kvalitativa studier är att det inte går att dra några generella slutsatser genom dem. Enligt Conny Svenning (2000) kan den kvalitativa metoden öppna dörrar till nya forskningsområden eller betyda nya infallsvinklar på gamla forskningsområden. I en kvalitativ studie kan intervjupersonerna t.ex. komma med oväntade svar som leder studien i en annan riktning än den man från början tänkt. Detta öppna och flexibla sätt att arbeta kan vara särskilt fruktbart inom ett område där det inte gjorts så många studier, vilket är fallet med mitt problemområde. Utifrån kvalitativa studier kan man också arbeta vidare och komplettera med kvantitativa studier.

2.1 Datainsamling

2.1.1 Urval

Tre av mina intervjupersoner har jag kommit i kontakt med genom tips från vänner och bekanta, en av intervjupersonerna har jag fått tips om genom min handledare och två personer känner jag något sedan tidigare (en f.d. granne och en f.d. danskursledare). Jag tvekade lite inför att ta med de två sistnämnda personerna, eftersom man i forskningssammanhang brukar vilja ha en viss distans till sina forskningsobjekt. Jag kom dock fram till att det var acceptabelt att ha dem med eftersom jag gör en kvalitativ studie som syftar till att lyfta fram mina intervjupersoners subjektiva upplevelser. I det sammanhanget tror jag att det är av mindre betydelse att jag känner ett par av dem något sedan tidigare. Dessutom har dessa intervjupersoner mycket intressanta arbetslivshistorier att berätta.

Kriterierna för de intervjupersoner jag valt ser ut så här. Eftersom jag ville belysa intervjupersonernas utveckling i det svenska arbetslivet under en längre period, begränsade jag mitt urval till personer som varit i Sverige i mer än 10 års tid. Intervjupersonerna skulle ha

en färdig akademisk examen med sig från hemlandet. De skulle vidare ha haft svårt att få arbete i Sverige inom sina ursprungliga utbildningsområden, eftersom jag ville undersöka vad de då hittat för alternativa vägar i arbetslivet här. Min ambition var att få intervjupersoner från olika länder, gärna från olika världsdelar, eftersom den världsdel man kommer ifrån rent statistiskt sett, kan påverka chanserna att få ett kvalificerat jobb (Berggren & Omarsson 2001). Jag strävade efter att få personer från skilda utbildningsområden. Både kvinnor och män ingår i studien, eftersom kvinnors och mäns livserfarenheter rent allmänt många gånger skiljer sig åt. Urvalet resulterade i tre kvinnor och tre män från respektive Mellanöstern, Europa och Afrika. De kommer från fem olika länder: Ungern, Bosnien, Irak, Egypten och Etiopien. Bland intervjupersonerna finns en doktor i nationalekonomi, en doktor i kemi, en civilekonom, en gymnasielärare i geografi, en journalist och en person med akademisk examen i islamisk filosofi (intervjupersonernas ursprungliga utbildningsområden). Intervjupersonerna bor på fyra orter i Skåne: Kristianstad, Hässleholm, Lund och Malmö. Detta kan ha en viss betydelse för studien bl.a. när det gäller intervjupersonernas möten med olika samhällsinstitutioner, eftersom variationerna blir större.

2.1.2 Intervjuerna

Per-Gunnar Svensson och Bengt Starrin (1996) poängterar att det är viktigt att skaffa sig förkunskaper innan man börjar sin undersökning. Inför utformandet av min intervjuguide läste jag *Arbetet som en port till samhället* (Gottskalksdottir 2000), *Invandrare i svenskt arbetsliv* (Brune 1993) och *Rätt man på fel plats* (Berggren & Omarsson 2001). Det är också viktigt att de förkunskaper man har inte motverkar ett öppet sinnelag, så att man inte kommer till intervjuerna med oflexibla förutfattade meningar (Svensson & Starrin 1996). Jag försökte se de böcker som jag läst i ämnet som inspirationskällor när jag skrev min intervjuguide, och inte låsas av några särskilda uppfattningar. Min intervjuguide innehöll inte direkta frågor utan fokuserade på olika temaområden. Efter mina två första intervjuer transkriberade jag och analyserade materialet. Detta ledde till vissa förändringar i intervjuguiden, bl.a. minskades antalet teman (se intervjuguide i bilaga). Alla intervjupersonerna har dock svarat på frågor kring de teman som finns med i resultatredovisningen.

I en intervjusituation är det viktigt att intervjupersonen känner sig trygg, annars kan det vara svårt att svara uppriktigt på intervjuarens frågor (Svensson & Starrin 1996). Förutom att försöka vara så öppen och vänlig som möjligt, har jag försökt skapa en trygg situation för intervjupersonen genom att låta denne välja plats för intervjun. Intervjuplatserna blev lite

olika, tre personer träffade jag i hemmiljö, två personer i arbetsmiljö och en person i cafémiljö. Jag har använt bandspelare vid alla intervjuerna, något som kanske kan ses som en otrygghetsfaktor. Jag har dock diskuterat denna metod med alla intervjupersonerna före intervjun och de har samtyckt till att jag använt den.

Intervjusituationerna med de två personer som jag känner något sedan tidigare, skilde sig inte nämnvärt från de övriga. Jag upplevde inga svårigheter att bli respekterad i min roll som intervjuare. Det kändes inte heller svårare att ställa "besvärliga" frågor till dessa två personer än till de andra, snarare tvärtom. Möjligen upplevde jag att svaren från de personer jag hade kontakt med sedan tidigare hade något mer känslomässigt djup än svaren från de övriga. Det kan ha varit lättare för dem att tala om saker som berörde dem på ett djupare plan, då jag inte var helt obekant för dem.

Varje intervju tog mellan 1-1½ timme. Bandspelaren var ett värdefullt instrument vid dessa långa intervjuer. Tack vare den kunde jag odelat koncentrera mig på intervjupersonernas svar och därifrån leda samtalet vidare. I den kvalitativa intervjuformen utvecklar man frågor under intervjuens gång, delvis som en följd av de svar man får (Svensson & Starrin 1996).

Enligt Svensson & Starrin (1996) är det viktigt att få en balans mellan att visa respekt för det intervjupersonen säger, och ställa "svåra" frågor. Jag kände av den balansgången och den kändes inte alltid helt lätt. Det fanns en risk att jag blev alltför försiktig. Jag försökte komma förbi detta problem genom att ställa mina "besvärliga" frågor på ett så respektfullt sätt som möjligt.

2.1.3 Utskriften av intervjuerna

Vid utskriften av mina intervjuer ställdes jag inför ett dilemma på grund av att mina intervjupersoner inte talar perfekt svenska. Skulle jag skriva ut intervjuerna ordagrant, med alla grammatiska fel och felaktiga ändelser osv., eller skulle jag korrigera svenskan? Jag bestämde mig för att skriva ut intervjuerna ordagrant, för att ha de exakta formuleringarna vid min analys. Däremot bestämde jag mig för att korrigera svenskan något i de citat jag tänkte använda i min uppsats, dels med hänsyn till mina intervjupersoner som kanske inte vill bli citerade i skrift med felaktig svenska, dels med hänsyn till att läsaren riskerar att fastna vid hur saker sägs istället för vad som sägs. De språkliga förändringar jag gjort är dock mycket små. I några citat har jag korrigerat ordföljd och ändelser, men i övrigt hållit mig så nära den ursprungliga formuleringen som möjligt. Stöd för ändringarna finner jag i Kvaales

resonemang. Kvale (1997) skriver att det inte finns några standardsvar på frågan om intervjuutalandena ska återges ordagrant, eller om man ska hålla sig till formellt skriftspråk. Ett möjligt förhållningssätt, enligt Kvale, är att "översätta" intervjupersonernas muntliga stil till skriftlig form och att föreställa sig hur intervjupersonerna själva skulle ha velat formulera sig i skrift. Kvale hävdar att: "ordagranna utskrifter skapar hybrider, sökta konstruktioner som inte är adekvata för vare sig det levda muntliga samtalet eller den skrivna textens formella stil" (Kvale 1997 s. 152). En utskrift av en intervju är en förvandling från en form till en annan, från muntlig diskurs till skriftlig diskurs. Kvale ser den som gör utskriften som en översättare och en företrädare för den person som gjort olika uttalanden (Kvale 1997).

Mina intervjupersoner har av anonymitetsskäl fått fingerade namn i min uppsats.

2.2 Databearbetningen

Utskriften av intervjuerna resulterade i 88 sidor intervjumaterial. Enligt Svenning (2000) är den kvalitativa kodningen en cyklisk process, där man läser intervjumaterialet om och om igen. Jag har väglett av detta i min databearbetning. Genom många omläsningar kodade jag materialet. Mitt kodningsförfarande följde i stort sett en kodningsmodell som Svenning beskriver, och som han hämtat från W. L. Neumans bok *Social Research Methods*. Först var min kodning öppen, dvs. jag försökte hitta teman och återkommande mönster i materialet. Utifrån denna första kodning gick jag vidare och organiserade koderna genom att hitta länkar mellan olika teman och koder, vilket ledde till mer övergripande koder för hela materialet. Dessa koder bestod i: 1) hur arbetslivet sett ut rent konkret, typ av jobb, utbildningar, arbetslöshet, osv., 2) vilka hinder man mött på vägen till arbete, 3) vilka faktorer som varit till hjälp på vägen till arbete, samt 4) valmöjligheter i arbetslivet. Detta stadium av kodningen kan man enligt den modell Svenning beskriver kalla axiell kodning. På det sista stadiet i mitt kodningsarbete, det s.k. selektiva stadiet, letade jag efter citat och handlingsförlopp i texten som kunde illustrera de teman jag hittat genom den tidigare kodningen. (Se Svenning 2000 s. 151-152 om öppen, axiell och selektiv kodning.)

2.3 Litteraturstudie

Jag har valt att göra en litteraturstudie vid sidan om min intervjuundersökning, trots att detta inneburit att uppsatsen blivit något mer omfattande än de ca 25 sidor som sociologiska institutionen föreskriver. Jag motiverar detta med att jag tycker det är viktigt att sätta in mina intervjupersoners berättelser i en samhällskontext för att få en djupare förståelse av deras

erfarenheter. I litteraturstudien har jag valt att inrikta mig på forskning som behandlar högtbildade invandrades situation på arbetsmarknaden, och forskning som försöker ge förklaringar till invandrades sämre situation överhuvudtaget på arbetsmarknaden jämfört med infödda svenskar.

3 Teoretiska utgångspunkter

Min uppsats handlar om hur mina intervjupersoners arbetslivsbanor har påverkats genom interaktionen med olika aktörer i det svenska samhället. Interaktionen med t.ex. olika samhällsinstitutioner och arbetsgivare har inneburit att intervjupersonerna har fått olika möjligheter att handla i arbetslivet. Interaktion har inneburit att vissa vägar stängts i arbetslivet, och andra har öppnats. I delar av mina teoretiska resonemang har jag därför valt ett symboliskt interaktionistiskt perspektiv. De teorier som varit utgångspunkten för dessa teoretiska resonemang, har jag hämtat jag från Herbert Blumers bok *Symbolic Interactionism* (1969/1986).

Blumer (1969/1986) ser på samhället ur ett interaktionistiskt perspektiv. Grunderna för detta perspektiv hämtar han hos George Herbert Mead, men Blumer har utvecklat sin egen version av perspektivet. Blumers interaktionistiska perspektiv innebär i korthet följande. Samhället består av människor som handlar. Den sociala interaktionen formar dessa handlingar. Det vanligaste sättet för människor att interagera är genom symbolisk interaktion. Den symboliska interaktionen innebär att människor gör en tolkning av varandras handlingar, dvs. de tolkar handlingarnas symboliska betydelse. Människor tolkar bl.a. andra människors förväntningar, intentioner, instruktioner, vädjanden, krav, osv. Dessa tolkningar blir sedan en utgångspunkt för den egna handlingen. En annan utgångspunkt för den egna handlingen är hur man uppfattar sig själv som objekt. För att kunna se sig själv som ett objekt måste man kunna se sig själv utifrån. Detta sker i en interaktionsprocess där man blir definierad av andra. Genom att människor tolkar och definierar varandras handlingar, blir det möjligt att samordna handlingarna, vilket Blumer kallar ”joint actions”. Samhällslivet utgörs av denna typ av samordnade handlingar, eller ”joint actions” (Blumer 1969/1986).

Min uppsats handlar också om hur mina intervjupersoner blivit tvungna att förändra sin självidentitet på arbetslivsområdet. Ingen av dem har i Sverige lyckats få arbeten inom sina ursprungliga utbildningsområden. De har tvingats välja nya arbetslivsbanor, och valmöjligheterna har för de flesta varit begränsade. Man kan också i uppsatsen se hur flera av

mina intervjupersoner utvecklar dubbla arbetslivsplaner och på så sätt delvis håller fast vid den gamla självidentiteten. I dessa sammanhang tycker jag att Anthony Giddens (1991/1999) teoretiska resonemang kring självidentitet och livsstilar i det moderna samhället, passar väl in. Boken jag hämtat dessa resonemang ur heter *Modernitet och självidentitet* (Giddens 1991/1999).

Giddens (1991/1999) beskriver hur människan i det moderna samhället skapar sin självidentitet på ett reflexivt sätt, genom att skapa sammanhängande biografiska berättelser om sig själv. Livsplaner är grundläggande för skapandet av dessa berättelser, och i förlängningen för skapandet av självidentiteten. Giddens skriver också om hur det moderna samhället innebär att olika livsstilar utvecklas, som ger vissa ramar för individens handlingsmönster. Den livsstil man väljer är viktig för självidentiteten, och i detta sammanhang är valet av arbete och arbetsmiljö ett grundelement (Giddens 1991/1999).

I uppsatsen använder jag mig också av Jan Trosts och Irene Levins resonemang kring betydelsen av empati i mötet mellan samhällsinstitutioner och de personer som vänder sig till eller använder dessa institutioner. Boken heter *Att förstå vardagen* (Trost & Levin 1999), och utgår från ett interaktionistiskt perspektiv.

4 Bakgrund

För att sätta in mina intervjupersoners situation i ett större perspektiv, ger jag först en kortfattad bakgrundsbild av invandrades allmänna situation på den svenska arbetsmarknaden. Trots åtskilliga timmars litteratursökning, har jag funnit få undersökningar med fokus på högutbildade invandrades situation. En sådan undersökning finns med i materialet nedan, men i övrigt är utgångspunkten i det som följer invandrades situation överhuvudtaget på arbetsmarknaden, inklusive gruppen högutbildade. Jag inleder med en kort historisk tillbakablick. Därefter följer en redogörelse för hur situationen sett ut för högutbildade invandrare under det senaste decenniet. Tyngdpunkten i bakgrundskapitlet lägger jag på nästkommande avsnitt, där jag redogör för och granskar de förklaringar till invandrades dåliga anknytning på arbetsmarknaden som framkommit i min litteraturstudie.

I litteraturstudien förekommer tre begrepp som bör uppmärksammas, eftersom de i allmänt språkbruk lätt blandas ihop. Begreppet ”utrikes född” anser jag inte behöver någon närmare förklaring. Enligt SOU 1996:55 blandas begreppet ”utrikes född” lätt ihop med begreppet ”utländsk medborgare”. Den grupp som avses i begreppet ”utländsk medborgare” innefattar

inte personer som är utrikes födda men har svenskt medborgarskap. Detta innebär också en skillnad i de statistiska uppgifter som behandlar ”utrikes födda” respektive ”utländska medborgare”. För begreppet ”invandrare” finns ingen vedertagen definition, det kan således röra sig om både utrikes födda och utländska medborgare (SOU 1996:55). Jag kommer i denna litteraturstudie att använda de begrepp som författarna valt, och därför växlar begreppen.

4.1 Från goda till dåliga tider på arbetsmarknaden

Christer Lundh och Rolf Ohlsson (1999) skriver om övergången från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring. Sverige har haft två större invandringsvågor efter 2:a världskriget. Den första började i slutet på 50-talet och ökade kraftigt under 60-talet och början på 70-talet. Denna invandringsvåg hade att göra med Sveriges kraftiga industriexpansion. Det var arbetskraftsinvandrare som kom, dels från övriga nordiska länder, men också från södra Europa. Den andra större invandringsvågen började på 80-talet och varade till mitten av 90-talet. De som invandrade denna gång var framför allt flyktingar och anknytningsinvandrare. Till stor del kom invandrarna nu från länder utanför Europa (Lund & Ohlsson 1999).

Pieter Bevelander (2000) har undersökt hur stor del av de utländska medborgarna i åldrarna 16-64 år som haft arbete under perioden 1960-1990. Under 50- och 60-talet var sysselsättningstalen bland invandrare höga. År 1960 arbetade t.ex. ungefär 88% av alla manliga utländska medborgare jämfört med ca 85% av alla manliga svenska medborgare. De motsvarande siffrorna för kvinnor under samma år visar att ca 50% av de utländska och ca 36% av de svenska kvinnliga medborgarna arbetade. Undersökningen visar att utländska medborgare arbetade i större utsträckning än svenska medborgare från undersökningens startpunkt 1960 fram till början på 70-talet, då det vände. Under 70- och 80-talen var den allmänna arbetslöshetsnivån låg, men den låg på dubbelt så hög nivå för utländska medborgare som för svenska. Arbetslöshetsnivån låg t.ex. år 1981 på ca 4% för utländska medborgare och ca 2% för svenska medborgare. Under första hälften av 90-talet ökade arbetslöshetsnivån dramatiskt för både svenska och utländska medborgare i samband med den djupa ekonomiska krisen i Sverige. Mellan 1993-1995 låg arbetslöshetssiffrorna på ca 22-23% för utländska medborgare och ca 6-7% för svenska medborgare (Bevelander 2000).

4.2 Högutbildade invandrares situation på arbetsmarknaden

Katarina Berggren och Abukar Omarsson (2001) har i en AMS-rapport undersökt arbetsmarknadssituationen för personer födda utanför EU 15 och EES-länderna. De studerade personerna är mellan 26-45 år, har minst en treårig högskoleutbildning och invandrade till Sverige mellan 1991-1997. Enkätundersökningen som rapporten bygger på genomfördes i slutet av år 2000. Undersökningen visar att endast 40% av de utrikes födda akademikerna, jämfört med 90% av de inrikes födda akademikerna, har ett kvalificerat arbete. Med kvalificerat arbete menar författarna arbete som motsvarar personernas utbildningsnivå. Av de utrikes födda akademikerna har 24% ett okvalificerat arbete, jämfört med 3% av de inrikes födda akademikerna. Vidare är 15% av de utrikes födda akademikerna arbetslösa eller inskrivna i arbetsmarknadspolitiska program, och 15% studerar. Enligt samma undersökning varierar chansen att få ett kvalificerat arbete bl.a. beroende på om den utrikes födda har tagit sin examen i Sverige respektive utomlands. Ungefär 64% av de utrikes födda med svensk högskoleutbildning har ett kvalificerat arbete, vilket är 20 procentenheter mer än för de utrikes födda med utländsk högskoleutbildning. AMS undersökning visar vidare att de som har ett arbete som de är överkvalificerade för i stor utsträckning arbetar inom ”rätt” område, men på ”fel” plats. Personer med högskoleutbildning inom vården t.ex., kan arbeta inom vården men på en lägre nivå än den de är kvalificerade för. I AMS-rapporten visas att den världsdel de utrikes födda kommer ifrån har stor betydelse för sannolikheten att ha ett kvalificerat arbete. Sannolikheten att ha ett kvalificerat arbete är för personer födda i Afrika 32%, Asien/Osceanien 35%, Nordamerika 67%, Sydamerika 52%, och för personer födda i Europa utom EU15 och EES är sannolikheten 50%. Slutligen har vistelsetiden stor betydelse för sannolikheten att ha ett kvalificerat arbete. Sannolikheten är hela 20% större för de som invandrat 1991 än för de som invandrat 1997 (Berggren & Omarsson 2001).

4.3 Förklaringar till invandrares försämrade arbetsmarknadsmöjligheter

När det gäller orsakerna till de kraftigt försämrade möjligheterna för invandrare på arbetsmarknaden, finns det olika förklaringsmodeller i den litteratur jag läst. Jag ska nu i korthet redogöra för och kritiskt granska en förklaringsmodell. Förklaringsmodellen bygger på två större studier och anförs av fyra forskare: Per Broomé, Ann-Katrin Bäcklund, Christer Lundh och Rolf Ohlsson. Den första studien bygger på intervjuer med personalansvariga i 40 olika verksamheter (Broomé, Bäcklund, Lundh & Ohlsson 1996). Den andra studien bygger på intervjuer med arbetsledning och anställda på sex företag och en offentlig verksamhet (Broomé & Bäcklund 1998). Jag har i återkommande fall funnit att även andra författare

hänvisar till ovanstående forskares förklaringsmodell, vilket ger ännu en anledning att lyfta fram den (t.ex. Mattsson 2001; Höglund 1998).

Huvuddragen i förklaringsmodellen går ut på att invandrare idag har sämre möjligheter på arbetsmarknaden dels till följd av den ekonomiska strukturomvandlingen, och dels till följd av ett större kulturellt avstånd till de regioner invandrare idag kommer ifrån jämfört med tidigare. Den ekonomiska strukturomvandlingen har inneburit att arbeten inom industrisektorn minskat, medan arbeten inom tjänstesektorn ökat. Arbetslivets omvandling har också medfört nya kompetenskrav och ökade krav på formell utbildning både inom industrin och i de nya jobben inom tjänstesektorn. I industrin krävdes tidigare ingen teoretisk utbildning, arbetsuppgifterna var enkla och begränsade, och det krävdes ingen större kommunikativ eller social kompetens. De traditionella arbetskraftsinvandrarna på 50- och 60-talen hamnade i stor utsträckning i dessa lågkvalificerade jobb. Arbetsuppgifterna i industrin kräver idag betydligt större teoretiska kunskaper och är mer omfattande än tidigare, t.ex. måste man i många fall kunna hantera datorer. Även inom tjänstesektorn har arbetsuppgifterna förändrats. Servicejobb som tidigare var enkla och rutinartade kräver idag betydligt större flexibilitet, självständighet och bredare kompetens. Den arbetsorganisatoriska utvecklingen inom både industri- och tjänstesektorn, har inneburit en decentralisering av beslutsfattande. Den dagliga verksamheten planeras och utförs av självstyrande arbetslag. I denna nya arbetssituation krävs en kommunikativ kompetens, både socialt och språkligt. Jämfört med de infödda svenskarna har invandrarna naturligt en lägre nivå på sin svenska, vilket kan innebära att infödda svenskar har en fördel vid anställningar. Dessutom kommer invandrarna idag i stor utsträckning från utomeuropeiska länder, vilket gör att det kulturella avståndet kan bli ett hinder i kommunikationen mellan infödda svenskar och invandrare. I arbetslivet idag krävs en viss svensk kulturspecifik kompetens, som bl.a. innebär att man vet hur det fungerar i det svenska arbetslivet, vilka relationer som finns mellan medarbetare och överordnade, hur ett arbetslag fungerar och hur man betar sig och kommunicerar. De infödda svenskarna har en fördel i arbetslivet för att de har socialiserats in i ungefär samma kommunikations- och beteendemönster och samarbetet mellan dem flyter därför smidigt. Personer från kulturellt avlägsna länder kan ha svårare att flyta in i det specifikt svenska kommunikations- och beteendemönstret, och de har inte samma kunskaper som svenskar om hur det svenska arbetslivet fungerar (Broomé m.fl. 1996; Broomé & Bäcklund 1998; Lundh & Ohlsson 1999).

Man kan ställa flera frågetecken inför ovanstående resonemang. När det gäller resonemanget att invandrare skulle ha svårare att få arbete efter strukturomvandlingen därför att det ställs större krav på utbildning, så haltar argumentet eftersom de invandrare som kommit till Sverige från 70-talet och framåt har en god utbildningsnivå. Gottskalksdottir (2000) hänvisar till en avhandling av Kirk Scott, där det framkommer att invandrare som kom till Sverige under perioden 1970-1990 i genomsnitt har haft högre utbildningsnivå än svenskar. Enligt en undersökning som SCB genomförde år 2000, finns inga påtagliga skillnader i utbildningsnivå mellan utrikes och inrikes födda (Ds 2000:49).

Katarina Mattsson (2001) skriver att kravet på goda språkkunskaper i det nya arbetslivet kan tyckas vara ett naturligt skäl till att många invandrare inte får arbete. När man betänker att en stor del av dagens invandrare har en god utbildningsnivå och därmed studievana, bör det dock rimligen betyda att de har goda förutsättningar att lära sig svenska. Dessutom kommer många av 80- och 90-talens invandrargrupper från före detta kolonier, eller tillhör en minoritetsgrupp i ursprungslandet, vilket innebär att även lågutbildade personer kan vara flerspråkiga. Detta skulle kunna inverka positivt på dessa personers förmåga att lära sig svenska (Mattsson 2001). Långtidsutredningen 1999 (bil.6) visar att det inte alltid hjälper att ha goda kunskaper i svenska, vilket ger ännu en anledning att ifrågasätta språkargumentet. För ungdomar som har en eller två föräldrar som är födda utomlands, samt för ungdomar som är födda utomlands men har invandrat före skolstart, är risken att vara arbetslös markant större än för ungdomar med helt svensk bakgrund. Den större arbetslöshetsrisken kvarstår efter att hänsyn tagits till ungdomarnas betyg i svenska, utbildningsnivå, bostadsort och familjebakgrund (LU 1999, bil. 6).

Inför argumentet att invandrare skulle ha svårare att få arbete för att de saknar en viss svensk kulturspecifik kompetens, kan man ställa sig frågan om man verkligen kan tala om en svensk enhetlig kultur. Mattsson (2000) ifrågasätter att det finns en "svenskhet" som är gemensam för människor födda i Sverige oavsett kön, klass, ålder, sexualitet, yrke, religion, dialekt, osv. Enligt Ds 2000:49 har dessutom ca 60% av alla utlandsfödda bott i Sverige i mer än 12 års tid, vilket rimligen innebär att de hunnit få en hel del s.k. svensk kulturspecifik kompetens. En stor del av invandrarna har också en direkt inblick i svenska kultur- och kommunikationsmönster, eftersom 40% av alla utlandsfödda män och 45% av alla utlandsfödda kvinnor är gifta med en infödd svensk (Ds 2000:49).

4.4 Diskriminering som förklaring till invandrares sämre möjligheter

Sten Höglund (1998) har gjort en sammanställning av den forskning som gjorts i ämnet diskriminering av invandrare i arbetslivet under perioden 1990-1996. Han konstaterar att det gjorts ett fåtal studier som enbart fokuserat på ämnet, och att det finns som deltema i något fler studier (Höglund 1998).

En del av den litteratur jag läst skiljer mellan två olika typer av diskriminering som anses förekomma när det gäller anställning av invandrare. Den ena typen av diskriminering kallas preferensdiskriminering eller direkt diskriminering, och den andra statistisk diskriminering (Ds 2000:49; Broomé m.fl. 1996; Broomé & Bäcklund 1998). Dessa begrepp används, enligt SOU 2001:39, framför allt i ekonomiska och sociologiska sammanhang.

Preferensdiskriminering (eller direkt diskriminering) innebär enligt Broomé m.fl. (1996) att arbetsgivare väljer att anställa eller befordra en svensk framför en invandrare med samma eller högre kvalifikationer, trots att det inte skulle innebära högre kostnader att anställa invandraren. Det är då arbetsgivarens preferenser som styr valet, och inte ekonomiska motiv. Preferensdiskriminering kan också utgå från att en grupp anställda eller företagets kunder föredrar svenska anställda (Broomé m.fl. 1996). Statistisk diskriminering syftar, enligt Ds 2000:49, på att arbetsgivarna inte har kunskap eller förmåga att bedöma vissa personers meriter och att kostnaderna för att skaffa denna information är för höga. De personer gynnas som tillhör en grupp som arbetsgivarna har kunskap om och är vana att bedöma. I den här modellen antas det att arbetsgivarna handlar ekonomiskt rationellt. ”Trångsynthet, brist på omvärldsorientering och en onyanserad bild över situationen i andra länder leder till att vissa individer utestängs på arbetsmarknaden” (Ds 2000:49 s. 118). Enligt SOU 2001:39 strider både preferensdiskriminering och statistisk diskriminering mot bestämmelsen om olaga diskriminering i 16 kap. 9§ brottsbalken (bestämmelsen infördes 1971). I denna lag krävs att ”alla människor bedöms efter sina individuella egenskaper eller sitt eget beteende och inte efter vad som på mer eller mindre goda grunder kan antas känneteckna en viss grupp som individen tillhör” (SOU 2001:39 s. 32). I samma lag föreskrivs att: ”en näringsidkare som i sin näringsverksamhet diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att inte gå honom till handa på de villkor som näringsidkaren i sin verksamhet tillämpar i förhållande till andra, skall dömas för olaga diskriminering till böter eller fängelse i högst ett år. Vad som sägs om näringsidkare gäller även den som är anställd i näringsverksamhet eller annars handlar på en näringsidkares vägnar samt den som är anställd i allmän tjänst eller innehar allmänt uppdrag.” (SOU 2001:39 s. 50)

Förutom de ovan nämnda formerna av diskriminering, beskriver Höglund (1998) en tredje typ: den indirekta diskrimineringen. Höglund hänvisar till AMS-undersökningar av vilka sökvägar som leder till arbete för arbetslösa. År 1996 skedde 47% av rekryteringen genom att personerna var kända på arbetsplatsen. De som har ett nätverk av vänner och släktingar på olika arbetsplatser, som i sin tur har kontakt med arbetsledare och förmän, har alltså en stor fördel. Det innebär också att de flesta som nyanställs har ungefär samma etniska sammansättning som de som redan jobbar på arbetsplatsen. På detta sätt kan invandrare bli indirekt diskriminerade på arbetsplatser med en stor andel majoritetssvenskar anställda (Höglund 1998). SOU 2001:39 tar upp tre nya diskrimineringslagar som trädde i kraft 1999. En av dessa är lagen om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet (1999:30). Enligt denna lag är indirekt diskriminering förbjuden. ”Med *indirekt diskriminering* förstås i lagarna att en arbetsgivare missgynnar en arbetssökande eller arbetstagare genom att tillämpa en bestämmelse, ett kriterium eller ett förfaringssätt som framstår som neutralt men som i praktiken särskilt missgynnar den som tillhör någon av de grupper som skyddas genom diskrimineringsförbudet” (SOU 2001:39 s. 41).

När Höglund (1998) sammanfattar den forskning som gjorts på området, drar han slutsatsen att huvuddelen av den diskriminering som förekommer i samband med anställningar, utgörs av indirekt och statistisk diskriminering, och inte i någon större utsträckning av preferensdiskriminering. Han konstaterar dock att det i huvudsak saknas underlag för att bedöma hur stor omfattning diskrimineringen har (Höglund 1998). Med hänsyn till att arbetsgivare har starka skäl att inte berätta att de låtit bli att anställa en invandrare av preferensskäl, kan man emellertid ifrågasätta om man kan dra slutsatsen att denna typ av diskriminering inte förekommer i någon större utsträckning. Broomé m.fl. (1996) skriver att det är svårt att studera omfattningen av etnisk diskriminering. Eftersom det är förbjudet enligt lag att diskriminera en person med hänsyn till ras, religion och etnicitet, är det svårt att få arbetsgivare att öppet erkänna att de inte anställt eller befordrat en invandrare av sådana skäl (Broomé m.fl. 1996).

5 Resultat och analys av intervjuundersökningen

I detta kapitel kommer jag först att beskriva mina intervjupersoners arbetslivsbanor. Därefter kommer jag att undersöka de hinder de har stött på och de faktorer som har varit till hjälp under deras arbetslivsbanor. Till sist undersöker jag vilka valmöjligheter mina intervjupersoner upplever att de har haft i sina arbetsliv i Sverige.

5.1 Presentation av intervjupersonerna

Fatma är 41 år och kommer från Egypten. I Egypten utbildade hon sig till gymnasielärare i geografi. Hon hann bara vikariera mycket kort som lärare innan hon flyttade till Sverige 1988. Fatma hoppades när hon kom att hon skulle kunna fortsätta arbeta som gymnasielärare i Sverige på sikt, men gav ganska snart upp tanken när hon förstod att det skulle bli svårt. Under SFI-undervisningen (Svenska för invandrare) sa lärarna att det var mycket svårt för utländska lärare att få jobb i Sverige, inte minst för språkets skull. En annan person som Fatma litade på som jobbade vid ett universitet, sa att hon skulle behöva studera i ungefär tio år i Sverige om hon skulle ha en chans att få jobb som gymnasielärare. Fatma riktade då istället in sig på att hitta ett enkelt jobb där språket inte skulle ha så stor betydelse. Hon fick jobb i en skolbespisning som vikarierande köksbiträde. Fatma jobbade i skolkök i ca 11 år sammanlagt, och utbildade sig inom området först till köksbiträde och servitris, och senare även till kock. Hon har också gått på Komvux i två omgångar, först på grundutbildningsnivå och senare på gymnasienivå. Parallellt med jobbet i skolkök och studier har Fatma arbetat som dansledare i orientalisk dans i studiecirkelform under 5-6 år. Fatma har under sitt arbetsliv inte drabbats av några längre arbetslöshetsperioder. Idag går Fatma en fritidsledarutbildning på en folkhögskola. Hennes framtidsplaner är att kunna jobba som fritidsledare på någon fritidsgård.

Tsahai är 38 år och kommer från Etiopien. Tsahai har en civilekonomutbildning från hemlandet, och hon jobbade sju år inom yrket innan hon kom till Sverige 1991. Tsahai trodde vid ankomsten till Sverige att hon skulle kunna fortsätta arbeta som ekonom här, men gav liksom Fatma snart upp tanken. Efter att ha hört sig för inom utbildningsväsendet och direkt med olika arbetsgivare, fick Tsahai klart för sig att hon skulle behöva gå om hela sin utbildning i Sverige om hon skulle ha en chans att få jobb. Det var Tsahai inte beredd att göra, utan hon bestämde sig snabbt för att satsa på en helt ny karriär i Sverige. Hon ville bli läkare. Efter bara ett halvår i Sverige hoppade hon direkt in på det sista året på en allmän gymnasieutbildning vid en folkhögskola. Därefter läste hon under tre år till sjuksköterska och jobbade sedan i yrket i två år. Hon sökte till läkarlinjen tre gånger, men hamnade bara på reservplats. Därför bestämde hon sig för att vidareutbilda sig inom sjuksköterskeyrket istället och läste en specialutbildning till operationssköterska. Efter ett par års arbete som operationssköterska går Tsahai nu ännu en specialutbildning till anestesisköterska. Tsahai har under sitt arbetsliv i Sverige aldrig varit arbetslös. Tsahai planerar att arbeta både som operationssköterska och anestesisköterska i framtiden.

Enikö kommer från Ungern och är 55 år. Hon kom till Sverige 1978. Enikö är doktor i nationalekonomi. I Ungern undervisade Enikö under två år vid universitetet i Budapest. Under sju år arbetade hon som forskare på ungerska Riksbanken. Av familjeskäl bestämde sig Enikö för att inte söka jobb vid Riksbanken i Stockholm eller Köpenhamn, så ett jobb som liknade det hon haft var uteslutet. Däremot sökte hon en mängd arbeten som på något sätt relaterade till hennes ekonomutbildning, t.ex. bankjobb. Hon fick inte ett enda sådant jobb. Enikö har gått ett flertal arbetsmarknadsutbildningar men inte lyckats få jobb genom dem. Ett par kortare beredskapsjobb har hon haft, det ena på den kamerala avdelningen på ett universitet och det andra som lärarassistent på en skola. Under sin tid i Sverige har Enikö fortlöpande fått forskningsuppdrag för sitt gamla universitet i Budapest. Sedan 1986 har hon även varit utrikeskorrespondent för den ungerska radion. I 20 års tid har Enikö vikarierat som hemspråklärare i ungerska. Under 15 års tid har hon haft tolkuppdrag. Hon har inte gått några särskilda utbildningar till tolk och hemspråklärare, utan lärt sig genom erfarenheten. Alldeles nyligen har Enikö avslutat en utbildning till gymnasielärare i ekonomiska ämnen. Hennes närmaste framtidsplaner är att jobba som lärare, men hon har också andra planer och drömmar på sikt. Hon skulle vilja utveckla sin karriär på universitetet i Budapest, och planerar bl.a. att göra en serie föreläsningar där. Kanske kommer hon att flytta tillbaka till Ungern, men hon kan också tänka sig att pendla. En annan dröm hon har är att bli författare.

Mohammad är 42 år och kommer från Egypten. Mohammad kom till Sverige 1991. Han är utbildad journalist, och jobbade sju år inom sitt yrke i Egypten. I Sverige har Mohammad sökt ett stort antal journalistjobb, men har inte ens blivit kallad till anställningsintervju. Han har också sökt jobb inom helt andra arbetsområden. Mohammad har gått arbetslös i långa perioder, ibland flera år i sträck. Arbetsförmedlingen hänvisade honom under en period till en utbildning i handel och ekonomi som riktade sig speciellt till invandrare, men detta ledde inte till något jobb. Mohammad har vikarierat som lokalvårdare i två år, och som tidningsbärare i några månader. Under tre månader har han haft ett praktikjobb på en lokaltidning, men praktiken ledde inte till vidare anställning. Med stöd av arbetsförmedlingen anställdes Mohammad en tid på den muslimska församlingen som en slags resursperson med skiftande arbetsuppgifter. Mohammad hoppas förstås främst att han ska få jobb på någon svensk tidning i framtiden, men han har också allvarliga tankar på att arbeta som journalist i Sverige för tidningar i arabvärlden.

Kube kommer från Bosnien och är 54 år. Kube kom till Sverige 1992. Han är doktor i teknisk vetenskap inom organisk kemi, och han har även en juristexamen från Bosnien. I Bosnien arbetade Kube som forskare under 20 år, den mesta tiden på ett institut för arbets- och miljöskydd. Liksom Mohammad har även Kube sökt ett stort antal jobb i Sverige inom sitt yrkesområde, men inte blivit kallad till någon anställningsintervju. Kube har haft ett praktikjobb på ett kemiföretag på tre månader som inte ledde till vidare anställning. Under ett halvår har han haft praktikjobb som lärarassistent på en skola. Kube har gått arbetslös åratals i sträck. Han har under sin tid som arbetslös tagit initiativet till att skriva ett kemiskt teknologiskt lexikon och under en period fått ekonomiskt stöd för detta genom arbetsförmedlingen. De senaste tre åren har han varit anställd av kommunen som projektassistent för en boendeförening. Kube har själv tagit initiativet till att starta denna förening och fått stöd för sin idé av kommunen. Boendeföreningen har en lokal där de boende i området kan träffas för olika fritidsaktiviteter. Där anordnas t.ex. matlagningskvällar, utflykter och föreläsningar. Framför allt arbetar Kube med att ta hand om alla de barn och ungdomar som kommer till bostadsföreningen varje eftermiddag och kväll. Han ordnar olika aktiviteter för dem, hjälper till med läsläsning, m.m. Kube hoppas fortfarande på att få ett kemistjobb i Sverige i framtiden. Men han har också drömmar om att en dag återvända till Bosnien för att fortsätta sin karriär där. Han har redan bl.a. blivit erbjuden ett chefsjobb på sin gamla arbetsplats.

Khaled är 41 år och kommer från Irak. Han kom till Sverige 1991. Han har en magisterexamen i islamisk filosofi med sig från hemlandet. Khaled är lite speciell i sammanhanget eftersom han inte avsåg att söka arbete när han kom hit. Han var inställd på att gå en doktorandutbildning i filosofi. När Khaled kom till Sverige, fick han beskedet att han skulle bli tvungen komplettera sin utbildning med 40 p. innan han kunde söka in på doktorandutbildningen. Khaled var beredd att läsa dessa poäng, men fick problem med försörjningen och blev tvungen att söka socialbidrag. Han visste inte att det fanns möjlighet att få studielån i Sverige. Under flera år hamnade han i socialbidragsberoende och arbetslöshet, vilket i sin tur innebar att det krävdes av honom att han skulle gå vissa utbildningar och göra viss praktik som socialtjänsten och arbetsförmedlingen anvisade. 1994 började Khaled läsa filosofi på universitetet. Han klarade C-nivån, men inte D-nivån, och därför kunde han sedan inte söka doktorandutbildningen som han hade tänkt. Han insåg att han måste försörja sig på något annat sätt. Khaled har gått en tolkutbildning och är auktoriserad tolk. Han har jobbat som tolk sedan -97. Han har även skaffat taxikörkort och

taxilegitimation, och har kört taxi sedan -98. Idag försörjer sig Khaled främst som tolk, och tar till taxijobbet när det tillfälligt är ont om tolkjobb. Khaled har drömmar och planer på att bli översättare i framtiden och har avlagt ett prov för översättare (han hade ännu inte hunnit få besked om resultatet vid intervjutillfället). Redan i Irak hade Khaled planer på att bli översättare, då mellan arabiska och engelska. Han översatte då en del artiklar och en pjäs från engelska till arabiska. Här i Sverige skulle han vilja översätta bl.a. poesi, romaner och filosofiska verk mellan svenska och arabiska.

5.2 Vägen till arbete

Fyra av intervjupersonerna har omskolat sig inom helt nya yrkesområden, och åtminstone tre av dem har varaktigt lyckats få jobb på det sättet (det är för tidigt att säga om Enikös gymnasieläroinutbildning ger jobb på sikt). Alla intervjupersonerna har arbetat inom områden som inte har någon anknytning till deras ursprungliga yrkesområden. Alla utom Tsahai har åtminstone till en del haft arbeten som inte kräver universitetsutbildning.

Arbetslöshetsåtgärder har gett tillfälliga praktikplatser åt fyra av intervjupersonerna, men inga av dessa praktikplatser har lett till vidare jobb. En person har under en period fått ekonomiskt stöd från arbetsförmedlingen för att genomföra ett projekt (Kubes lexikonprojekt), men det är svårt att säga om det ger större chanser till jobb i framtiden.

Flera av intervjupersonerna har delvis sökt sig till arbeten som på något sätt har kopplingar till det gamla hemlandet. I hemspråklärar- och tolkjobbet får Enikö och Khaled användning av sina språkkunskaper från det gamla hemlandet. Fatma har fått användning för sina kunskaper i orientalisk dans i dansläraryrket, en dans som är knuten till den kultur hon kommer ifrån. Parallellt med tolk- och hemspråklärarjobben har Enikö utvecklat en karriär direkt kopplad till sitt gamla hemland genom de forskningsuppdrag hon fått därifrån och utrikeskorrespondentjobbet. Kubes arbete med lexikonet har kopplingar till Bosnien. Det är avsett att framför allt användas som kurslitteratur vid universitetet i Zagreb. I detta sammanhang vill jag också nämna att kopplingar till det gamla hemlandet finns som idéer hos flera av intervjupersonerna för hur de kan tänka sig sitt arbetsliv i framtiden. Enikö har planer på att satsa mer på sin karriär på universitetet i Budapest. Kube funderar på att flytta tillbaka till Bosnien för att kunna fortsätta sin karriär där. Mohammad har idéer om att skriva för arabiska tidningar. Khaled har planer på att bli översättare, vilket knyter an till det gamla hemlandets språk.

Enligt Anthony Giddens (1991/1999) skapar människan i det moderna samhället sin självidentitet, eller sitt själv (Giddens använder begreppen synonymt) reflexivt. Genom att upprätthålla sammanhängande biografiska berättelser om sig själv, som ständigt revideras, skapar man en självidentitet. I den biografiska berättelsen ingår det förflutna, nutiden och den bild man skapar av framtiden. För att konstruera självidentiteten behövs både tolkningar av det förflutna och förberedelser för framtiden. Livsplaner är grundläggande för hur självet skapas genom reflexivitet (Giddens 1991/1999). Alla mina intervjupersoner har på något sätt ställts inför en radikal brytning i sina biografiska berättelser. När man kommer till ett nytt land, kan det vara svårt att göra sig en bild av framtiden eftersom man ännu inte vet hur saker och ting fungerar i det nya landet. Detta är kanske självklart och något som intervjupersonerna räknade med vid flyttningen, och kanske kalkylerade med i sina biografiska berättelser. Något som däremot ingen av dem räknade med, var att de här i Sverige inte på något sätt skulle kunna fortsätta de karriärer de påbörjat i hemlandet. De har alla blivit tvungna att ändra sin livsplanering radikalt när det gäller arbete, vilket lett till att de har fått bygga upp en delvis ny biografisk berättelse och en ny självidentitet. För dem som har varit arbetslösa länge, har det varit svårt att göra någon livsplanering alls och bygga upp en ny självidentitet.

Man kan emellertid också se att flera av intervjupersonerna inte har brutit helt med den gamla självidentiteten, åtminstone inte på ett inre plan. Fyra av intervjupersonerna har egentligen dubbla arbetslivsplaner. De här arbetslivsplanerna handlar å ena sidan om att hitta en försörjning, och å andra sidan om att få utveckla den kapacitet man har genom tidigare utbildning och arbete. De fyra intervjupersonerna har, eller har haft, arbeten som gett dem en försörjningsmöjlighet, samtidigt som de planerar för ett annat arbetsliv i framtiden. Tre personer planerar för att kunna utvecklas inom sina ursprungliga yrkesområden, genom att fortsätta karriären i ursprungslandet eller ursprungsregionen antingen genom att flytta dit eller arbeta härifrån. En av dessa tre personer har redan delvis fortsatt sin ursprungliga karriär på detta sätt. En person planerar att vidareutveckla en parallellkarriär som han påbörjade redan i sitt gamla hemland (Khaleds planer på att bli översättare). Genom att planera för att i framtiden kunna ägna sig åt karriärer som påbörjats i hemländerna, kan man säga att dessa intervjupersoner trots allt inte brutit helt med sin gamla självidentitet. Den inre bilden av den biografiska berättelsen kan trots allt hänga ihop med den gamla självidentiteten, genom att livsplanerna för framtiden återkopplar till denna identitet.

5.3 Hinder på vägen till arbete

5.3.1 Språket

Enligt Blumer (1969/1986) består ett samhälle av människor som interagerar i olika situationer. Han skriver om s.k. "joint actions" (ung. "samordnade handlingar", min översättning), där deltagarna måste kunna tolka andra människors handlingar för att kunna anpassa sina egna handlingar till deras, men också signalera till andra hur de bör handla (Blumer 1969/1986). Språket är en grundförutsättning för interaktionen mellan människor i samhället. Det är det första hindret man måste ta sig förbi när man kommer till ett nytt land för att kunna delta i samhälls- och arbetslivet.

De flesta intervjupersonerna har på olika sätt uttryckt hur viktigt det har varit för dem att lära sig svenska så snabbt som möjligt.

Jag har medvetet strävat efter att behärska språket så snabbt som möjligt och så bra som möjligt. Jag är en väldigt verbal person, så det är väldigt viktigt att jag kan uttrycka mig så koncist som möjligt. (Enikö)

Om man inte kan ett språk, då är man som ett barn. Att inte kunna språket, det är en katastrof för en människa. Att inte kunna kommunicera. (Tsahai)

Genom intervjuerna kan jag konstatera att alla intervjupersonerna ligger på en så god språklig nivå att det inte var några problem att genomföra en ganska djuplodande intervju på 1-1 ½ timme. De har alla varit i Sverige i mer än tio år, har studerat svenska och använt språket i vardagssammanhang. Några större bekymmer med språket, rent allmänt, verkar ingen av dem ha. Det är svårt att säga i hur stor utsträckning språket har varit en avgörande faktor när arbetsgivare har nekat flera av mina intervjupersoner jobb, det går bara att spekulera. Kube tycker inte att inte att språket bör ha haft någon större betydelse när han nekats jobb, särskilt eftersom han förutom en god nivå på sin svenska (enligt test) dessutom talar och skriver engelska flytande. Enikö tror inte att språket har varit till hinder för henne i jobbsökandet. Mohammad tror att språket har väldigt stor betydelse för att han inte fått jobb på svenska tidningar, eftersom artikelskrivande kräver särskilt goda språkkunskaper. Fatma och Tsahai har gjort vissa val i arbetslivet med hänsyn till sina språkkunskaper. I början av sin yrkeskarriär i Sverige uppmärksammades Fatma på att det skulle bli svårt för henne att fortsätta som lärare här med tanke på språket, och hon valde medvetet ett arbete där språket inte skulle ha så stor betydelse. Tsahai har i sin planering av studierna tagit hänsyn till språket, då hon valde att inte söka läkarlinjen direkt efter avslutad svensk

gymnasieutbildning, utan istället först läsa till sjuksköterska. Frågan är om mina intervjupersoner verkligen hade haft en bättre chans att få arbete om de haft ännu bättre kunskaper i svenska än de nu har. Denna fråga kommer jag att diskutera närmare under rubriken "Vidare analys och diskussion".

5.3.2 Missriktade arbetslöshetsåtgärder

Två av mina intervjupersoner är missnöjda med den hjälp som har erbjudits dem i samband med arbetslöshetsåtgärder.

Mohammad uttrycker frustration över att själv veta vad han skulle behöva för kunskaper för att kunna arbeta som journalist i Sverige, men sedan inte få hjälp med att fylla de kunskapsluckorna. Han skulle bl.a. behöva hjälp med utbildning i vissa dataprogram som tidningarna kräver att de arbetssökande ska kunna. Han har fått viss hjälp med undervisning i svenska, men är missnöjd med den låga nivån på utbildningen. Att inte få den hjälp han behöver gör att han inte kan komma vidare, och han känner sig låst.

Man hamnar egentligen i en vägkorsning. Alla myndigheter och alla institutioner i samhället lämnar mig i en vägkorsning, och jag kan varken gå i den ena eller den andra riktningen. Man befinner sig i en vägkorsning och man kan inte rikta sig åt något håll. (Mohammad)

Khaled har under sina arbetslöshetsperioder blivit hänvisad till kurser som han upplever har legat på en mycket låg utbildningsnivå. Han fick bl.a. läsa allmänna ämnen på Komvux på grundskolenivå.

Jag tillbringade tiden på Komvux, något som jag inte behövde. De undervisade mig i matte på grundnivå och engelska och historia. Som jag skrattade åt det här. Problemet för mig var att de uppskattade mina kunskaper till den här lägre nivån, som vanligt. (Khaled)

Khaled berättar också om en s.k. preparandkurs som han blev hänvisad till. Enligt hans socialassistent skulle den kursen öppna vägen för framtida universitetsstudier.

Vad lärde vi oss under denna kurs? Jo, lärarna stod lektion efter lektion och sa t.ex.: 'Man får inte gå in i en butik och stoppa godis i fickan eller i munnen utan att betala först. Det kallas snatteri.' (...) Skulle vi inte kunna sådana här regler? De såg på oss som personer som inte kunde någonting, inte bara svenska språket. Som om vi inte hade någon utbildning, moral eller erfarenhet. (...) När de ser att du inte kan svenska, att du inte kan uttrycka dig ordentligt om saker och ting, så behandlar de dig som ett barn. Som om du inte vet eller kan någonting. (...) När jag fick intyget från den här kursen, blev jag förvånad. Jag hade massor med timmar i alla möjliga ämnen (ironiskt skratt). Men i verkligheten var det ingenting! (Khaled)

Khaled blev under åtta månader hänvisad till en praktikplats i en invandrarförening som hade en fritidslokal för ungdomar. Han upplevde praktiken som bortkastad tid, eftersom arbetsuppgiften inte alls intresserade honom.

Det var ett slöseri med tid och pengar och allt möjligt. Jag kan göra mycket mer. (...) Min praktik var att öppna den där lokalen och sitta där. (...) Jag gjorde ingenting, bara satt där och såg till att de inte skadade sig. (Khaled)

Blumer (1969/1986) skriver att de flesta situationer i samhället definieras på ungefär samma sätt av olika människor. Genom att interagera med varandra över tid, bygger människor upp gemensamma definitioner av situationer och hur man bör handla i dessa situationer.

Interaktionen och det kollektiva handlandet flyter därför smidigt för det mesta. Det finns dock situationer som inte definieras på samma sätt av olika människor. Handlingarna kan då inte samorganiseras och det kollektiva handlandet blockeras (Blumer 1969/1986). Meningen med arbetslöshetsåtgärder är att hjälpa arbetslösa människor att hitta arbete. För att interaktionen ska flyta smidigt är det nödvändigt att de stödjande samhällsinstitutionerna och de arbetslösa har en någorlunda gemensam definition av den arbetslöses situation. Om samhällsinstitutionernas och de arbetslösas definition av situationen ser helt olika ut, blir det svårt att hitta gemensamma handlingslinjer som är fruktbara. Både Mohammad och Khaled är mycket medvetna om vad de behöver och inte behöver för att komma vidare i sina arbetsliv, men de är hänvisade till att ta emot den hjälp de kan få av samhällsinstitutioner som har en helt annan definition av deras hjälpbehov.

Jan Trost och Irene Levin (1999) skriver utifrån ett interaktionistiskt perspektiv om behovet av empati i mötet mellan samhällsinstitutioner och de personer som vänder sig till eller använder dessa institutioner. Med empati menar författarna att man försöker sätta sig in i en annan persons föreställningsvärld. Man tar en annan persons perspektiv och försöker sätta sig in i den andres definition av situationen. Om samhällsinstitutionerna ska kunna fullgöra sin uppgift och ge människor ett stöd som känns adekvat och meningsfullt för dem, behövs empati i mötet mellan parterna. Genom empati mellan parterna, kan man uppnå dialog och samarbete (Trost & Levin 1999). Genom empati och dialog mellan samhällsinstitutionerna å ena sidan och Khaled och Mohammad å andra sidan, skulle utsikterna vara större att de uppfattades som de kompetenta och välutbildade personer de är. De skulle kunna uppfattas som en resurs. Istället verkar det snarast som om de av samhällsinstitutionerna uppfattas som ett problem som man inte vet riktigt hur man ska hantera. Brist på empati från samhällsinstitutionernas sida kan leda till att man, liksom Khaled, blir inkompetensförklarad

och t.o.m. behandlad som ett barn bara för att man inte kan uttrycka sig ”ordentligt” på svenska.

5.3.3. Värdering av kunskaper

Flera av mina intervjupersoner har erfarenheter av att deras utbildning har värderats lågt. Detta har på olika sätt lagt hinder i vägen för deras arbetslivsplaner.

Fatma och Tsahai fick snabbt klart för sig att deras utbildningar värderades lågt, eftersom de, som de uppfattade det, skulle behöva gå om sina utbildningar i Sverige om de skulle ha en chans att få jobb.

Både Khaled och Fatma har fått läsa allmänna ämnen på Komvux på grundskolenivå, trots sin akademiska bakgrund.

I början av 90-talet bestämde sig Enikö för att utbilda sig till gymnasielärare i ekonomiska ämnen. Hon behövde 120 universitetspoäng för att bli antagen till utbildningen. UHÄ värderade hennes utländska universitetspoäng till 100 p. Eftersom Enikö hade läst 40 p. på universitetsnivå i Sverige, trodde hon att detta skulle räcka, men lärarhögskolan bad henne att även skicka sina betyg till linjenämnden vid det berörda universitetet. De sänkte hennes betyg till 90 p. Till slut kom lärarhögskolan upp med en plan som innebar att Enikö skulle behöva läsa 80 p. för att komma in på lärarhögskolan. Då gav hon upp. När Enikö drygt tio år senare sökte samma linje gick det bra att komma in utan de extra 80 poängen.

Studien visar på brister i det svenska samhällets förmåga att bedöma utländska meriter. I samtliga de exempel som beskrivits ovan, verkar de utländska meriterna mer eller mindre värdelösa. Det räckte inte ens att vara doktor i nationalekonomi för att komma in på en gymnasielärodbildning i ekonomiska ämnen. Att Enikö tio år efter det första försöket kom in på samma utbildning, visar också att meriter kan värderas olika av olika bedömare eller i olika tider.

5.3.4 Attityder

Attityderna hos personer vid olika samhällsinstitutioner och hos arbetsgivare har fått direkta och indirekta konsekvenser i arbetslivet för en del av mina intervjupersoner.

Fatma berättar om en lärare i svenska som redan vid andra undervisningstillfället talade om för Fatma att hon trodde att kursen skulle bli för svår för henne. Fatma hade klarat studierna i

svenska på alla nivåer innan denna kurs och var inte beredd på detta bemötande.

Så jag frågade henne: 'Varför jag? Är det något speciellt med mig? Jag menar, jag har ju inte ens pratat med dig än. Hur kan du bedöma det?' Hon svarade att det brukar vara svårt för utlänningar och att jag skulle förbereda mig på att jag kanske inte skulle klara kursen. (Fatma)

Läraren rådde Fatma att inte studera vidare, utan gå tillbaka till sitt arbete som kock. Fatma avslutade kursen i förtid, dels på grund av lärarens attityd och dels av ekonomiska skäl. Vid ett senare tillfälle har hon dock gått samma kurs för en annan lärare och klarat den.

Mohammad har under flera år försökt få jobb som hemspråkslärare, men blivit nekad. Han har fått beskedet att han inte kan bli anställd på grund av att han är imam i den muslimska församlingen (ett jobb han gör utan lön). Chefen för hemspråksundervisningen på kommunen befarar att han skulle blanda in religion i språkundervisningen.

Hon tror att för att jag jobbar som imam, kommer jag att lära dem religion där i skolan. Men det handlar inte om religion, jag kommer att lära dem arabiska. Det kommer att handla om språket och inte om religion. Men hon tror inte på det. (Mohammad)

Han är mycket besviken och tycker det är orättvist när personer som han känner blir anställda trots att de har mycket sämre kunskaper i svenska än han själv.

Flera intervjupersoner berättar om en likgiltig attityd hos arbetsförmedlare. Enikö berättar så här om sina tidigaste möten med arbetsförmedlingen:

Vi hade samtal då de fyllde i sina papper och skrev en historia om mig som de sedan lade i sina lådor. Punkt slut. (Enikö)

Även Kube är besviken på sina kontakter med arbetsförmedlingen:

Jag är besviken. Jag kom varje månad och de gjorde ingenting. Jag bara visade dem vart jag hade skickat mina ansökningar. (Kube)

Mohammad beskriver sina möten med arbetsförmedlingen på ett liknande sätt:

Man bokar tid med någon assistent och man går dit. De kollar på journalen. De frågar vilka jobb man har sökt och om man har hittat något som passar. Jag svarar att jag tyvärr inte hittat något som passar. Sedan bestämmer vi att vi ska träffas igen efter en eller två månader. (Mohammad)

Den sociala interaktionen är, enligt Blumer (1969/1986), en process som formar människors handlande. I grupsammanhang är människor tvungna att få de egna handlingarna att passa in med andra människors handlingar. Man utvecklar sin egen handling i en social kontext. Därför blir andra människors förväntningar, intentioner, instruktioner, krav, osv. viktiga för hur den egna handlingen konstrueras (Blumer 1969/1986). De fördomsfulla attityderna som Fatma och Mohammad har mött, har påverkat deras handlingar och handlingsmöjligheter. I Fatmas fall var lärarens attityd en bidragande orsak till att hon valde att avsluta sin kurs. I

Mohammads fall blockerades hans handlingsmöjligheter på grund av attityden hos arbetsgivaren. Den likgiltiga attityden hos arbetsförmedlarna kan också leda till att handlingsmöjligheter blockeras, genom att arbetsförmedlarna helt enkelt inte engagerar sig i att hitta handlingsmöjligheter.

Återigen ges exempel i intervjumaterialet på bristande empati i kommunikationen mellan samhällsinstitutioner och de personer som vänder sig till eller använder dessa institutioner. Fatmas lärare hade uppenbarligen den fasta föreställningen att hennes kurs var för svår för utlänningar. Utan att ens ha pratat med Fatma, drog hon slutsatsen att eftersom Fatma var utlänning så skulle hon inte klara kursen. Chefen för hemspråksundervisningen på kommunen hade uppenbarligen den fasta föreställningen att Mohammads religiösa engagemang skulle hindra honom att göra ett bra jobb som hemspråkslärare. Han blev utdömd innan han ens fått försöka bevisa motsatsen. Fasta föreställningar gör dialogen och det empatiska mötet omöjligt.

5.3.5 Religiösa förbud mot lån

Mohammad bedömer att han skulle behöva studera svenska och läsa svensk historia och samhällskunskap på högre nivåer för att kunna arbeta som journalist i Sverige. Ett hinder för detta är att han inte kan ta studielån. Vissa muslimer lever efter principen att man aldrig får låna pengar mot ränta, och Mohammad tillhör den gruppen. Han hoppades på att få ett arbete för att kunna försörja sig under studietiden, men då han länge gick utan jobb gick planen i baklås.

5.3.6 Svårplacerad utbildning

En intervjuperson har en utbildning som kan vara mycket svårplacerad i Sverige, eftersom den är knuten till den religiösa kultur han kommer ifrån. Khaled säger att det var problem redan i Irak att hitta jobb med anknytning till islamisk filosofi, men att tanken då var att han skulle arbeta som gymnasielärare. Eftersom Sverige inte är ett muslimskt land är det förmodligen ännu svårare att hitta ett jobb inom Khaleds ursprungliga utbildningsområde här. Inte blev det mycket lättare när Khaled kompletterade sin utbildning med en svensk fil. kand. i filosofi. När han gick till arbetsförmedlingen och frågade efter ett jobb som hade anknytning till denna utbildning, gjorde arbetsförmedlaren klart för honom att det var meningslöst att ens försöka.

5.4 Faktorer som varit till hjälp på vägen till arbete

5.4.1 Uppmuntran och stöd

Intervjupersonerna har fått uppmuntran och stöd från olika håll under sina arbetslivsbanor i Sverige. I vissa fall har det betytt mycket rent konkret för att hjälpa intervjupersonerna framåt. Det har förmodligen också varit betydelsefullt indirekt, genom att självförtroendet stärkts.

Tsahai har under sin nya yrkeskarriär i Sverige ständigt mötts av uppmuntran och uppskattning. Hon fick extra stöd under sin SFI-utbildning när hon ville läsa kursen i mycket snabbt tempo. Efter bara ett halvår i Sverige valde lärarna på en folkhögskola att tro på Tsahais kapacitet och släppte in henne direkt på sista året på den allmänna gymnasielinjen. Under utbildningarna till sjuksköterska och operationssköterska fick hon ständigt beröm, inte minst av kurskamraterna. Från att ha alltid ha varit en av de duktigaste eleverna under sina studier i Etiopien, blev Tsahai en av de duktigaste under studierna här. Hon har fortsatt att möta tilltro och uppskattning på sina arbetsplatser, både av personal och chefer. Man kan bara konstatera att det har gått henne mycket väl i arbetslivet, kanske i alla fall till en liten del beroende på all positiv respons som hon fått.

Fatma har fått stöd och uppmuntran av lärare under sin tid på Komvux (den lärare som tidigare beskrivits var ett undantag). Hon nämner särskilt en lärare i svenska:

Hon trodde på mig. Hon såg att jag slet som ett djur. Hon såg att jag vill. Och hon sa att hon tyckte att jag jobbade hårt för att komma i nivå med de andra. Jag såg hennes uppskattning. Jag såg hennes rättvisa. Hon såg på mig som hon såg på alla andra. (Fatma)

Fatma fick lite extra stöd för att klara kursen, och hon klarade den. Fatma berättar också om arbetskamraterna i ett av de skolkök där hon jobbade, som tyckte att hon var så duktig att de uppmuntrade henne att utbilda sig vidare till kock, vilket hon också gjorde.

Kube har känt att han fått uppmuntran och stöd i sitt arbete med boendeföreningen, dels av hans chef på kommunen och dels av en forskare som har gjort en utvärdering av projektet.

Khaled nämner två personer som har stöttat honom på vägen genom studier och arbeten i Sverige. Den ena är en svensk kompis som bl.a. har hjälpt honom i hans studier. Den andra är en SYO-konsulent på Komvux som har hjälpt honom att förstå hur olika bestämmelser i samhället ser ut och vad han har för rättigheter.

Enikö berättar om en arbetsförmedlare som har gett henne mycket stöd, bl.a. när hon sökt till gymnasielärlinjen. Det tycks som om detta har varit till god hjälp eftersom hon till slut verkligen kom in på denna utbildning.

En människa kan, enligt Blumer (1969/1986), vara ett objekt inför sig själv. Man kan t.ex. se sig själv som ung, student, blivande läkare, någon som kommer från enkla familjeförhållanden, osv. För att kunna bli ett objekt inför sig själv måste personen kunna se sig själv utifrån. Detta sker genom en social interaktionsprocess med andra, där andra definierar personen. Människor handlar med utgångspunkt från det objekt de ser sig själva som (Blumer 1969/1986). Genom uppmuntran och stöd från andra kan man få en uppfattning om sig själv som någon som är kompetent, och någon som kommer att lyckas med det man tar sig för. Då människors handlingar utgår från hur de definierar sig själva, har säkert den uppmuntran och det stöd mina intervjupersoner fått, lett till att de vågat tro och satsa på sina idéer och projekt. Värt att notera är också att flera av de som intervjupersonerna har upplevt som stöttande och uppmuntrande, är personer som de mött inom olika samhällsinstitutioner. Detta balanserar, åtminstone något, den tidigare bild som givits under rubriken ”Hinder” i denna uppsats, där en del intervjupersoner berättar om negativa erfarenheter av olika samhällsinstitutioner.

5.4.2 Kontakter

Flera intervjupersoner berättar om att kontakter varit betydelsefulla i arbetssökandet. Fatma har fått tips om jobb i skolkök av vänner och bekanta. Mohammad blev tipsad om städjobbet av en vän. Tsahai tror att hon har haft nytta av kontakter bland personalen som talat gott om henne när hon sökt jobb på nya avdelningar på sjukhuset. Genom sina syskon som jobbar i taxibranschen, fick Khaled tips om de goda möjligheterna att jobba som taxichaufför. Enikö har haft nytta av kontakter med sina gamla kolleger på universitetet i Budapest för att få forskningsuppdrag därifrån. En barndomskamrat tog kontakt med Enikö när han akut behövde en reporter i Sverige, och sedan har uppdragen fortsatt.

5.5 Val i arbetslivet

När det gäller val i arbetslivet har mina intervjupersoner haft olika stora möjligheter. En del har mött stora hinder och haft små valmöjligheter, medan andra har kunnat välja något friare.

Fatma har tidigare känt sig begränsad i sina valmöjligheter på grund av språket, och valde därför att jobba inom ett område som inte ställde så stora krav på språket. Numera har hon läst

svenska till en nivå som gör att hon har nya valmöjligheter. Att bli fritidsledare, som hon just nu utbildar sig till, är något hon väldigt gärna vill.

Tsahai har valt en karriär inom ett område som verkligen intresserar henne, och har lyckats få arbete där. Specialutbildningarna till operations- och anestesisköterska har hon gått av rent intresse och för att hon velat utvecklas vidare inom sitt yrke.

Enikö säger att det ofta är slumpen mer än aktiva val som har styrt vart hon hamnat i arbetslivet. Hon säger att det var slumpen som gjorde att hon blev kontaktad av den ungerska vetenskapsakademin för att göra en vetenskaplig studie, och att det lett vidare till andra forskningsuppdrag. Hon säger att slumpen gjorde att en gammal barndomskamrat behövde hennes hjälp som reporter i Sverige i samband med mordet på Olof Palme, vilket sedan ledde till nya journalistuppdrag. Att fortsätta forskningsuppdragen och journalistuppdragen har hon valt aktivt för att de varit utvecklande och intressanta. Om valet att bli hemspråklärare säger Enikö så här:

När jag någon gång valde att gå in i hemspråkläraryrket, då var det mitt eget val, men jag tror att det var för att jag inte hade något bättre alternativ. (Enikö)

Khaled berättar att det var slumpen som gjorde att han halkade in på en tolkutbildning. Han råkade gå förbi ett studieförbund som hängt upp en lapp i fönstret om tolkutbildning. Utan att fundera så mycket gick han in och förhörde sig mer om utbildningen, och anmälde sig sedan genast. Han verkar ganska nöjd med sitt val. Han trivs relativt bra som tolk, även om han hellre skulle vilja arbeta som översättare i framtiden. Jobbet som taxichaufför gillar han inte riktigt, men han behöver ha det som en garanti för sin försörjning, eftersom antalet tolkuppsdrag varierar. Så här säger Khaled om sina val:

Men kontakttolk är inte ett så dåligt yrke. Absolut bättre än taxi! Så du ser, alternativen som man har att välja, de är inte så många. Det är inte alltid som man önskar, men man vänjer sig. (Khaled)

Kube har under lång tid varit väldigt begränsad i sina valmöjligheter eftersom han gått arbetslös. Att arbeta med det kemiskt teknologiska lexikonet med stöd av arbetsförmedlingen, har han upplevt som meningsfullt och är något som han tagit initiativ till själv. Det nuvarande arbetet som projektassistent på en boendeförening har han också tagit initiativ till själv, och han trivs ganska bra med det. Att ”välja” dessa jobb har dock inneburit en stor kompromiss med det han egentligen skulle vilja göra. Skulle han få ett kemistjobb, så skulle han ta det direkt.

Mohammad har också gått arbetslös länge och haft mycket små valmöjligheter i arbetslivet.

Det jobb som han till slut fick som lokalvårdare, beskriver han så här:

Jag trivdes med att jag kunde försörja mig och min familj. Jag trivdes också för att en stor del av arbetarna där var mina vänner. Annars så var det ett mycket hårt arbete. (...) Men problemet var att jag inte arbetade inom mitt yrke. Jag saknar det alltid. (Mohammad)

Giddens (1991/1999) skriver att moderniteten innebär att individen ständigt ställs inför nya val och att en lösning för att inte valsituationen ska bli alltför kaotisk är att olika livsstilar utvecklas. På så sätt får man ett visst handlingsmönster att hålla sig till. Den livsstil man väljer berättar något om självidentiteten. Något som Giddens hävdar är ett grundelement i livsstilsorienteringarna, är valet av arbete och arbetsmiljö (Giddens 1991/1999). De flesta av mina intervjupersoner har varit begränsade i sina valmöjligheter på detta grundläggande livsstilsområde, vilket begränsat möjligheten att utveckla självidentiteten i den riktning som de önskat. De flesta av mina intervjupersoner har åtminstone delvis varit hänvisade till att ta vara på de möjligheter som öppnat sig, och har inte egentligen helhjärtat valt de arbetsområden som de hamnat i. Det verkar dock också som om de flesta har funnit arbeten som de åtminstone tycker är acceptabla.

Som jag tidigare skrivit, har fyra av mina intervjupersoner dubbla arbetslivsplaner. Dels har de tagit arbeten för att kunna försörja sig, dels planerar de för att utveckla sina tidigare karriärer i framtiden. De jobb man har tagit för att kunna försörja sig kan bli mer acceptabla eller uthärdliga, för att man ser dem som en tillfällig lösning och inte något som är knutet till den ”verkliga” självidentiteten. Självidentiteten i arbetslivet finns fortfarande i den karriär man påbörjat i det gamla hemlandet och som man planerar för att fortsätta någon gång i framtiden.

6 Vidare analys och diskussion

Alla mina intervjupersoner har kommit under, eller i ett fall i skarven till, den andra stora invandringsvågen i Sverige efter andra världskriget. De har fått möta en betydligt kärvare arbetsmarknad än de arbetskraftsinvandrare som kom under 50- och 60-talen. Med sina höga utbildningsnivåer, skulle de ha kunnat passa väl in i den arbetsmarknad som skapats efter den ekonomiska strukturomvandlingen. Med något undantag, representerar deras ursprungliga utbildningar yrkeskategorier som också finns i Sverige. Trots detta har de blivit tvungna att söka nya vägar i arbetslivet i Sverige.

6.1 Möjliga förklaringar till hinder i intervjupersonernas arbetslivsbanor

I bakgrundskapitlet redogjorde jag för fyra forskares förklaringsmodell till varför invandrare har sämre möjligheter på arbetsmarknaden än infödda svenskar. I min intervjuundersökning finner jag att en del av argumenten för denna förklaringsmodell stämmer ganska dåligt i förhållande till mina intervjupersoners berättelser om sig själva. Argumentet att invandrare skulle ha sämre möjligheter på arbetsmarknaden för att det efter strukturomvandlingen krävs högre utbildningsnivåer, stämmer inte med mina intervjupersoner eftersom samtliga är högutbildade. Att språksvårigheter har haft en viss betydelse i sammanhanget för en del av mina intervjupersoner, kunde jag konstatera i intervjuundersökningen. Detta gällde dock främst när intervjupersonerna var nykomna i Sverige och inte ännu hunnit skaffa sig tillräckliga kunskaper i svenska. Nu har samtliga personer bott i Sverige i mer än tio år. Enligt min bedömning vid intervjutillfällena har ingen av dem några större svårigheter med svenskan rent allmänt. Vad olika arbetsgivare har för krav på de anställdas språknivå har jag inte undersökt i min studie. Jag kan däremot konstatera att två av mina intervjupersoner har sökt ett stort antal jobb utan att ens ha blivit kallade till anställningsintervju, vilket betyder att de inte ens har fått chansen att visa vilken språklig nivå de har. Dessutom har Tsahai som operationssköterska gjort karriär inom ett område där det kan vara av livsavgörande betydelse att man förstår varandra rätt i arbetslaget. Detta visar att man kan klara av ett högkvalificerat jobb där det ställs höga krav på god kommunikationsförmåga utan att man har en perfekt svenska. Som jag skrev i bakgrundskapitlet hjälper det inte alltid att ha goda kunskaper i svenska enligt Långtidsutredningen 1999 (bil.6). Ungdomar med invandrarbakgrund som har mycket bra betyg i svenska, löper trots det större risk att bli arbetslösa än ungdomar med likvärdiga betyg vars föräldrar båda är födda i Sverige (oavsett om hänsyn tas till utbildningsnivå, bostadsort och familjebakgrund) (LU 1999, bil.6). Kan det vara så att språkargumentet ibland tas som förevändning för att ”slippa” anställa invandrare?

Diskriminering är, som jag tidigare skrivit, svårt att bevisa. I några fall misstänker jag att det förekommit diskriminering. Det första fallet handlar om Mohammad som blev nekad hemspråklärarjobb med hänvisning till sitt religiösa engagemang. Som jag skrev i bakgrundskapitlet kräver bestämmelsen om olaga diskriminering i 16 kap. 9§ brottsbalken att: ”alla människor bedöms efter sina individuella egenskaper eller sitt eget beteende och inte efter vad som på mer eller mindre goda grunder kan antas känneteckna en viss grupp som individen tillhör” (SOU 2001:39 s. 32). Med hänvisning till hur lågt olika

samhällsinstitutioner värderade flera av mina intervjupersoners kvalifikationer, misstänker jag också att det finns liknande problem vid meritvärderingen på arbetsgivarsidan. Det skulle i så fall kunna handla om s.k. statistisk diskriminering. Särskilt ett fall tyder på förekomst av statistisk diskriminering. Tsahai sållades bort från sin ursprungliga karriär när hon tog kontakt med arbetsgivare i Sverige för att höra sig för om möjligheterna att fortsätta arbeta som ekonom här. Avsaknad av svensk civilekonomutbildning ansågs vara tillräckligt skäl för att avråda henne från att försöka få jobb inom området. Här handlar det om arbetsgivares problem att hantera meritvärdering.

Den forskning om diskriminering i arbetslivet som jag undersökte i bakgrundskapitlet, handlade om diskriminering i samband med anställning. Genom min intervjuundersökning anser jag att man kan hävda att det förekommer en utsällning av utrikes födda personer på arbetsmarknaden redan innan man kommit så långt som till arbetssökande. En utsällning som också leder tankarna till diskriminering. Fatma avråddes av lärare på SFI-undervisningen från att fortsätta sin lärarkarriär i Sverige, med motiveringen att det var svårt för utländska lärare att få arbete i Sverige. Hon sökte aldrig några lärarjobb till följd av detta. Man kan ifrågasätta om lärarna på SFI-utbildningen överhuvudtaget hade kompetens att göra en sådan bedömning och befogenhet att ge sådana råd. Bestämmelsen om olaga diskriminering 16 kap. 9§ brottsbalken (se ovan) gäller näringsidkare och ”den som är anställd i näringsverksamhet eller annars handlar på en näringsidkares vägnar samt den som är anställd i allmän tjänst eller innehar allmänt uppdrag” (SOU 2001:39 s.50). Eftersom lärarnas bedömning utgår från att Fatma är utlänning och lagen även gäller anställda i allmän tjänst, skulle man kunna misstänka att Fatmas lärare i det här fallet gjort sig skyldiga till diskriminering. Fatmas erfarenheter av en lärare i svenska som avrådde henne från att fortsätta kursen enbart med hänvisning till att kursen brukar vara svår för utlänningar, leder också tankarna till diskriminering. En låg värdering av meriter har både Khaled, Fatma och Enikö fått erfara i utbildningssammanhang. Detta har i Khaleds och Fatmas fall lett till att de har blivit placerade på en orimligt låg utbildningsnivå, och i Enikös fall att hon inte alls kommit in på en utbildning trots höga meriter inom ämnesområdet. Även i dessa fall misstänker jag att det förekommit diskriminering med hänvisning till bestämmelsen om olaga diskriminering. Om man trots en akademisk examen blir placerad på grundskolenivå på Komvux, eller om man är doktor i nationalekonomi med mångårig anställning som forskare vid en Riksbank och inte anses ha tillräckliga meriter för att komma in på en gymnasieläroinutbildning i ekonomiska ämnen, är det rimligt att misstänka att det framför allt är på grund av sin utländska

bakgrund som de har blivit behandlade på detta sätt. Orimligt är det däremot att påstå att de har blivit bedömda utifrån sina individuella egenskaper, vilket lagen kräver.

När det gäller faktorer som på olika sätt varit hindrande för mina intervjupersoner i arbetslivet, handlar det ofta om problem i interaktionen mellan dem och olika samhällsinstitutioner. Det handlar om arbetslöshetsåtgärder som upplevts som meningslösa eller otillräckliga. Det handlar om en låg värdering av kunskaper, vilket leder till att man blir placerad på en låg undervisningsnivå eller inte kommer in på de arbeten eller utbildningar man tänkt sig. Det handlar också om nedvärderande eller likgiltiga attityder som direkt eller indirekt påverkar möjligheten att komma vidare i arbetslivet. Ur ett interaktionistiskt perspektiv kan man säga att det handlar om hur samhället definierar dessa invandrades kvalifikationer och hjälpbehov, och agerar utifrån dessa definitioner. Många av de hinder i arbetslivsutvecklingen som mina intervjupersoner mött, menar jag visar på en viss brist i samhällsinstitutionernas kommunikation med de personer de är till för att hjälpa. Enligt Blumer (1969/1986) behöver människor ha någorlunda gemensamma definitioner av en situation för att kunna forma sina handlingar efter varandra, och på så vis samordna handlingarna. Om de gemensamma definitionerna saknas, kan inte handlingarna samordnas och därmed blockeras den kollektiva handlingen. För att komma ur blockeringen, måste man utveckla gemensamma tolkningar och anpassa sig till varandra (Blumer 1969/1986). Min studie tyder på att samhällsinstitutionerna måste bli bättre på att kommunicera med invandrarna själva för att få deras perspektiv på situationen, och för att få deras idéer om vilken typ av hjälp de behöver. Först då kan ett meningsfullt samarbete komma till stånd.

I min intervjuundersökning konstaterade jag att fem av intervjupersonerna, åtminstone till en del, haft arbeten som inte kräver universitetsutbildning. I bakgrundskapitlet framkom att omkring 24% av de utrikes födda akademikerna har okvalificerade jobb, jämfört med 3% av de inrikes födda akademikerna. Enligt Blumers (1969/1986) interaktionistiska tankegångar utgår människors handlingar bl.a. från hur de definierar olika situationer. Människor i det svenska samhället, i samhällsinstitutioner och bland arbetsgivare, definierar uppenbarligen högutbildade invandrare och högutbildade majoritetssvenskar på olika sätt, eftersom dessa grupper behandlas olika på arbetsmarknaden. Blumer skriver vidare att människor bygger upp gemensamma definitioner av situationer och hur man bör handla i dessa, genom att interagera över tid. Definitioner av situationer befästs genom att de återupprepas över tid och utgör utgångspunkt för människors handlingar. Ofta är dessa utgångspunkter omedvetna. Man

handlar på ett visst sätt av gammal vana, utan att tänka på varför. (Blumer 1969/1986). När det gäller det svenska samhällets (inklusive arbetsgivare) förhållningssätt i stort till invandrare på arbetsmarknaden, kan det vara intressant att försöka finna historiska rötter. Ylva Brune (1993) drar paralleller mellan anställningen av invandrare i den svenska industrin och det gamla bondesamhället där torpare, backstugusittare och s.k. ”tattare” utnyttjades som arbetskraftsreserv. I det tidiga industrisamhället användes galizier och utbildat ”potatisfolk” som arbetskraftsreserv vid konjunktursvängningar. Dessa människor hade inga rättigheter eller inflytande, och det var inte meningen att de skulle få någon fast förankring. De skulle ge sig av när de var färdiga med sitt arbete. Brune menar att arbetskraftsinvandrarerna och våra dagars invandrare delvis har levt vidare i den traditionen. Många har tagit de jobb som svenskar inte har velat ha. Enligt det här traditionella mönstret med rötter i bondesamhället, ska utlänningar vara tacksamma över att de har fått komma hit, och de ska villigt acceptera sin ställning som underordnad arbetskraft (Brune 1993). Kan det vara så att denna föreställning till viss del lever kvar i vårt samhälle? Förväntas invandrare ta lågkvalificerade jobb, oavsett utbildning, just för att de är invandrare? Förväntas de ta de jobb som ”råkar bli över”? De flesta av mina intervjupersoner uttrycker att de känt sig begränsade i sina valmöjligheter på den svenska arbetsmarknaden.

6.2 Den mödosamma vägen till arbete

När det gäller jobb som ”råkar bli över”, har flera av mina intervjupersoner sökt sig till områden där majoritetssvenskarna har sämre möjligheter på grund av att dessa jobb anknyter till andra länders språk och kulturer. Två av mina intervjupersoner uttryckte att de trivdes hyfsat bra med dessa jobb, men också att de tagit jobben i brist på bättre alternativ. Arbeten som på olika sätt har kopplingar till det gamla hemlandet, skulle kunna vara en av de få möjliga nischerna i arbetslivet för många invandrare.

Ett intressant fenomen som framkom i min intervjuundersökning, var arbeten med kopplingar till arbetsgivare i det gamla hemlandet, eller hemregionen. En person har redan en parallellkarriär i sitt gamla hemland. Hon arbetar i Sverige för arbetsgivare i ursprungslandet, vid sidan av andra ”svenska” jobb. En annan person har planer på att arbeta från Sverige för olika arbetsgivare i den region han ursprungligen kommer ifrån. Giddens (1991/1999) skriver att moderniteten har skapat en globalisering av de sociala aktiviteterna, bl.a. genom den internationella arbetsdelningen. En möjlighet är att det inom vissa yrkesområden i framtiden kommer att bli ännu vanligare att man sitter i ett land och arbetar åt en arbetsgivare i ett annat

land. Kanske skulle detta kunna innebära större möjligheter för bl.a. invandrare att få kvalificerade jobb i framtiden. Att en del av mina intervjupersoner har eller planerar för en karriär i det gamla hemlandet/hemregionen, ser jag främst som ett uttryck för att dessa personer finner det omöjligt att göra samma sak i Sverige.

En intressant aspekt som framkom vid min intervjuundersökning, var att en av mina intervjupersoner som är muslim inte kunde ta studielån på grund av religiösa skäl. Alla muslimer resonerar inte som min intervjuperson, men det skulle vara intressant att veta om det är många muslimer som inte tar studielån av religiösa skäl. Eftersom det finns många muslimer i Sverige, kan man undra om detta är ett vanligt problem. Det skulle vara intressant att ta reda på vad det får för konsekvenser för dessa personer i arbetslivet, och ifall de själva har idéer om lösningar på problemet.

Något som är slående i intervjumaterialet är intervjupersonernas kreativitet och initiativförmåga. De har varit öppna för förändringar. Flera av dem har studerat, en del i flera omgångar, för att hitta nya vägar till arbete. I flera fall har dessa satsningar också lett till varaktiga jobb. De har alla haft många idéer. En del har förverkligat sina idéer, medan andra jobbar aktivt för att kunna förverkliga sina idéer i framtiden. Trots att flera av intervjupersonerna har fått möta stora motgångar på vägen till att hitta ett arbete, har de alla en tilltro till sin egen förmåga och arbetar målmedvetet för att hitta en plats i arbetslivet. Ingen är passiv. Man kan tänka sig att intervjupersonernas studievana och den sociala position de haft i hemlandet, gjort att de är vana att ta egna initiativ och tro på sina idéer. Flera intervjupersoner nämner också att de haft nytta av nätverkskontakter i arbetslivet när de sökt jobb. Det har dels handlat om nya sociala nätverk som intervjupersonerna har byggt upp i Sverige, men också gamla kontakter från ursprungslandet. I bakgrundskapitlet framkom att nätverkskontakter är mycket viktiga när det gäller möjligheterna att få jobb. Mina intervjupersoner har till stor del hänvisats till egna initiativ och privata kontakter för att komma vidare i sina arbetsliv. De flesta av mina intervjupersoner är inte riktigt nöjda med de jobb de har lyckats få, och planerar därför vidare för nya förändringar i arbetslivet i framtiden.

Jag menar att det är ett resursslöseri, både mänskligt och ekonomiskt, att inte det svenska samhället har förmått ta tillvara mina intervjupersoners ursprungliga yrkesutbildningar. Det är ett resursslöseri överhuvudtaget att så många högutbildade invandrare har lågkvalificerade jobb eller går arbetslösa. Kanske kommer framtidens högutbildade invandrare att få en bättre chans på arbetsmarknaden. Enligt Berggren och Omarsson (2001) råder det för närvarande

brist på högskoleutbildade på arbetsmarknaden. Särskilt stor är bristen på arbetskraft inom hälso- och sjukvården, äldreomsorgen, IT-sektorn, samt bristen på lärare och ingenjörer. Dessutom kommer pensionsavgångarna att bli stora inom flera av dessa yrken under slutet av detta decennium (Berggren & Omarsson 2001). Mot bakgrund av detta kanske det svenska samhället i framtiden kommer att bli tvunget att bättre tillvarata de resurser som finns i landet.

7 Sammanfattning

Det är stor skillnad mellan inrikes och utrikes födda akademiker när det gäller sannolikheten att ha ett arbete som motsvarar utbildningsnivån. Enligt en AMS-undersökning från 2001, har endast 40% av de utrikes födda akademikerna ett kvalificerat arbete, jämfört med 90% av de inrikes födda akademikerna. Enligt samma undersökning är det också stor skillnad mellan utrikes födda personer som tagit sin examen i Sverige respektive utomlands. Av de förstnämnda har 64% kvalificerade jobb, medan de sistnämnda ligger 20 procentenheter lägre.

I min intervjuundersökning har jag undersökt arbetslivet för sex invandrade akademiker med utländsk examen. De har alla blivit tvungna att ta jobb inom helt nya arbetsområden i Sverige. Fyra personer har omskolat sig, och åtminstone tre har varaktigt fått jobb på det sättet (den fjärde är nyutbildad). Det finns en stark tendens hos mina intervjupersoner att söka sig till arbeten som på något sätt är kopplade till deras gamla hemländer, dels genom språket och kulturen, dels konkret genom arbetsgivare i det gamla hemlandet. Fem av mina intervjupersoner har, åtminstone delvis, haft arbeten som inte kräver universitetsutbildning. Fyra personer har erfarenhet av längre arbetslöshetsperioder med åtföljande arbetslöshetsåtgärder. De AMS-utbildningar och praktikjobb som erbjudits, har inte lett till fortsatt jobb. Min studie visar att mina intervjupersoner i stor utsträckning har fått lita till egen förmåga, egna initiativ och privata kontakter i arbetslivet för att hitta vägar till arbete.

När det gäller hinder på vägen till arbete, har intervjupersonerna bl.a. pekat på: språksvårigheter (3 personer), missriktade arbetslöshetsåtgärder (2 personer), låg värdering av intervjupersonernas kunskaper (4 personer), negativa eller likgiltiga attityder hos personer vid olika samhällsinstitutioner (4 personer), religiösa förbud mot lån (1 person) och svårplacerad utbildning (1 person). Vissa av dessa hinder har jag i min analys bl.a. knutit till diskriminering och samhällsinstitutioners bristande dialog med invandrarna själva i angelägenheter som angår dem. När det gäller faktorer som varit till hjälp på vägen till arbete nämner mina intervjupersoner dels nätverkskontakter som på ett eller annat sätt lett till jobb,

dels berättar de om stöd och uppmuntran de fått av vänner och arbetskamrater, men också av personer vid olika samhällsinstitutioner.

När det gäller mina intervjupersoners upplevelser av valmöjligheter i arbetslivet, ser det lite olika ut. En person har gjort en spikrak karriär inom ett helt annat yrkesområde än det ursprungliga, och är mycket nöjd med sitt val. För de övriga har valmöjligheterna, åtminstone delvis, upplevts som begränsade. Fyra personer uttrycker att de trivts eller trivs åtminstone ganska bra med de jobb de haft eller har, men att de hellre hade velat göra något annat om det var möjligt. Dessa personer håller delvis fast vid sin gamla yrkesidentitet genom att skapa dubbla arbetslivsprojekt. I det ena försöker de hitta ett sätt att försörja sig, och i det andra planerar de för att utveckla och satsa på sin gamla karriär i framtiden. I flera fall innebär intervjupersonernas framtidsplaner att de avser att fortsätta de ursprungliga karriärerna i det gamla hemlandet/hemregionen, antingen genom att arbeta härifrån eller att flytta tillbaka dit.

Mina intervjupersoners arbetsliv ser för närvarande ut så här jämfört med vad de ursprungligen sysslade med. Gymnasieläraren Fatma utbildar sig till fritidsledare. Civilekonomen Tsahai går en anestesisköterskeutbildning. Enikö som är doktor i nationalekonomi jobbar som tolk, hemspråklärare, har forsknings- och journalistuppdrag i Ungern och är nyutbildad gymnasielärare i ekonomi. Journalisten Mohammad är arbetslös. Kube som är doktor i organisk kemi arbetar som projektassistent i en boendeförening. Khaled, utbildad i islamisk filosofi, är tolk och taxichaufför.

Litteratur

Berggren, Katarina & Omarsson, Abukar (2001). *Rätt man på fel plats – en studie av utlandsfödda akademiker som invandrat under 1990-talet*. Ura 2001:5. AMS utredningsenhet.

Bevelander, Pieter (2000). *Immigrant Employment Integration and Structured Change in Sweden 1970-1995*. Lund: univ.; Södertälje: Almqvist & Wiksell International (distributör).

Blumer, Herbert (1986). *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. California: University of California Press. (Originalarbete publicerat 1969)

Broomé, Per; Bäcklund, Ann-Katrin; Lundh, Christer & Ohlsson, Rolf (1996). *Varför sitter "brassen" på bänken? eller Varför har invandrare så svårt att få jobb?* Stockholm: SNS förlag.

Broomé, Per & Bäcklund, Ann-Katrin (1998). *S-märkt. Företagets etniska vägval*. Stockholm: SNS förlag.

Brune, Ylva (1993). *Invandrare i svenskt arbetsliv*. Norrköping: Statens invandrarverk.

Ds 2000:49. *Kompetensparadox? Hinder och möjligheter för att bättre ta tillvara kompetensen på arbetsmarknaden*. Stockholm: Näringsdepartementet.

Giddens, Anthony (1999). *Modernitet och självidentitet* (Sten Andersson övers.). Göteborg: Daidalos. (Originalarbete publicerat 1991)

Gottskalksdottir, Bergthora (2001). *Arbetet som en port till samhället*. Lund: Sociologiska institutionen, univ.

Höglund, Sten (1998). *Svensk forskning om diskriminering av invandrare i arbetslivet 1990-1996*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.

Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Lundh, Christer & Ohlsson, Rolf (1999). *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring* (2:a rev. uppl.). Stockholm: SNS förlag.

Långtidsutredningen 1999. Bilaga 6. *Är arbetsmarknaden öppen för alla?* Stockholm: Näringsdepartementet.

Mattsson, Katarina (2001). *(O)likhetens geografier – Marknaden, forskningen och de Andra*. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, univ.

May, Tim (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.

SOU 1996:55. *Sverige, framtiden och mångfalden*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

SOU 2001:39. *Ett effektivt diskrimineringsförbud*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Svenning, Conny (2000). *Metodboken*. Eslöv: Lorentz förlag.

Svensson, Per-Gunnar & Starrin, Bengt (1996). *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Trost, Jan & Levin, Irene (1999). *Att förstå vardagen*. Lund: Studentlitteratur.

Bilaga

Intervjuguide

Bakgrund. Ålder, ursprungsland, familj, ursprunglig utbildning och karriär, tidpunkt för och anledning till flyttningen till Sverige.

Den första tiden i Sverige. Eventuell vistelse på flyktingförläggning, försörjning, utbildning, arbete, förväntningar på arbete.

Arbetslivet i Sverige. Typer av arbete, arbetslöshet, planer i arbetslivet, hindrande och hjälpanande faktorer, hur man hittat de jobb man haft.

Kontakter med samhällsinstitutioner vid arbetssökande eller vidareutveckling i arbetslivet.

Valmöjligheter i arbetslivet. Varför har man valt de jobb man haft? Är man nöjd med de jobb man har/haft? Hur skulle man önska sig sitt arbetsliv?